

Karel KOMÁREK

DOI: 10.14746/bo.2022.2.10

Magdaléna KUBEČKOVÁ

Univerzita Palackého v Olomouci

O językowych opracowaniach czeskich pieśni religijnych

Keywords: Czech spiritual songs, language modifications, catholic liturgy

Klíčová slova: česká duchovní píseň, jazykové úpravy, katolická liturgie

Abstract

The text of songs sung during the holy mass is sometimes modified due to theological, aesthetical and language reasons. The songs used in Czech Catholic circles were after the Second Vatican Council (1962–1965) modified in the contents (shift of theological emphasis from negative motifs to the joyful Christian message), poetics (abandoning of Romantic poetical means based on sensitivity), prosody (change from the syllabic scheme to the syllabotonic one) and language (substitution of archaic and not understandable expressions).

Tekst pieśni śpiewanych podczas mszy świętej w Czechach jest niekiedy modyfikowany ze względów teologicznych, estetycznych i językowych. Po Soborze Watykańskim II (1962–1965) pieśni używane w czeskich środowiskach katolickich zostały zmodyfikowane w zakresie treści (przesunięcie akcentu teologicznego z motywów negatywnych na radosne przesłanie chrześcijaństwa), poetyki (rezygnacja z romantycznych środków poetyckich opartych na uczuciach), prozodii (zmiana schematu sylabicznego na sylabotoniczny) oraz języka (zastąpienie wyrażen archaicznych i niezrozumiałych).

Pieśń religijna to pojęcie szerokie. Przedmiotem artykułu¹ będą pieśni w języku narodowym, śpiewane przez wierzących w trakcie liturgii. Ich teksty nie są tożsame z liturgicznymi tekstami mszału, choć

¹ Artykuł powstał na kanwie wystąpienia K. Komárka na V Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)” w wrześniu 2010 r. w Gnieźnie. W 2018 roku M. Kubečková pod

niekiedy wyrażają treść stałych lub zmiennych części mszy świętej. Zwykle mają one formę regularnie rymowanych wierszy. Ze względu na to, że śpiewa się je w kościele, nazywane są pieśniami kościelnymi (*kostelní píseň*). Wiele z tych pieśni kościelnych, które są obecnie używane, ma tradycję kilkudziesięcio-, a niekiedy i kilkusetletnią. Kiedy są jednak włączane do nowo redagowanych śpiewników, ich teksty nierzadko ulegają przeróbkom pod względem języka i treści (por. Hubáček 2004). Te poprawki w wielu wypadkach są potrzebne i dobrze służą użyciu starszych tekstów w nowszych czasach, pomimo to wierni – czy to niewykształceni, czy intelektualiści – przyjmują te zmiany niechętnie. Oczywiście, wprowadza się też ulepszenia zbyt techniczne, purystyczne, mechanicznie aplikujące zasady, które nie muszą odnosić się do wszystkich przypadków. Ale ewolucja tekstu sama w sobie jest procesem naturalnym, związanym z rozwojem języka i kultury oraz z przemianami myślenia i odczuwania ludzi, którzy pieśni religijne śpiewają.

Omówimy główne typy przeróbek tekstów pieśni religijnych, jakie możemy obserwować w środowisku języka czeskiego w XIX i XX wieku: zmiany treści (z przyczyn teologicznych), poetyki, prozodii i języka (z powodu jego archaiczności i niezrozumiałości). Te wszystkie rodzaje zmian w różny sposób przejawiają się na płaszczyźnie językowej. Materiałem będą pieśni z katolickich śpiewników kościelnych, przy czym niektóre są śpiewane również w niekatolickich wspólnotach chrześcijańskich, ewentualnie w tych wspólnotach powstały.

Przyczyną *przeróbek treściowych* bywają zwłaszcza nowe koncepcje teologiczne przyjmowane w Kościele; nowe akcenty w wyjaśnianiu i głoszeniu chrześcijańskich prawd wiary. Po Drugim Soborze Watykańskim (1962–1965) obserwujemy mniejszy nacisk na tematy z negatywnymi konotacjami, jak na przykład kary Boskie, przemijanie ziemskiego życia, cierpienia, wyrzeczenia i temu podob-

kierunkiem K. Komárka przygotowała pracę dyplomową zatytułowaną *Textové úpravy písní v katolických kancionálech 19. a 20. století* (Kubečková 2018).

ne. Bardziej podkreśla się, że chrześcijańskie przesłanie jest radosne i winno być prezentowane tak, aby nie przerażało nowoczesnego człowieka. Jednym z przejawów tej przemiany w liturgii było wykreślenie sekwencji *Dies irae* ze mszy za zmarłych.

W Czechach wkrótce po soborze opracowano nowy kancjonał, wspólny dla wszystkich diecezji (*Kancionál* 1973). Wiele tekstów starszych pieśni zostało w nim poprawionych w duchu wspomnianego przesunięcia akcentów teologicznych. Usunięto niektóre odwołania do skruchy, grzeszności człowieka i jego małości wobec Boga: na przykład wers *V posvátné hrůze klekáme* ‘w nabożnej trwodze klękamy’ ma nowe brzmienie *V posvátné úctě klekáme* ‘w nabożnej czci klękamy’. Odrzucono też wersy, które zbyt obrazowo ukazywały mękę Chrystusa, na przykład przejmującą zwrotkę z pieśni maryjnej: *S tebou libáme to svatě tělo, které za hřích světa v mukách pnělo, libáme ty krve krůpěje, z nichž nám vzešla spásy naděje* (*Boží cesta* 1941, s. 427) ‘z tobą całujemy święte ciało, co za grzech świata w męce się rozpięło, całujemy krwi krople, z których nam wzeszła nadzieja zbawienia’. Skreślano też wzmianki o Żydach, którzy odrzucili Mesjasza i uczestniczyli w jego umęczeniu: usunięto na przykład zwrotkę pieśni o Pannie Marii, która *slyšela, jak toho želí, že jej tupí národ zatvrzelý* (*Boží cesta* 1941, s. 236) ‘słyszała, jak boleje, że go tępi naród zatwardziały’, albo wiersze pieśni z Drogi krzyżowej: *Sběř kopá jej a bije židovská a nutí povstati zlá chasa lotrovská* (*Boží cesta* 1941, s. 258) ‘tłuszcza go kopie i bije żydowska i zmusza go powstać zła banda łotrowska’. Ostatnie z wymienionych ingerencji mają zresztą paralelę albo po prostu wzór w jednej z poprawek tekstu liturgicznego: w zmianie modlitwy za niewiernych Żydów (łac. *judeos perfidos*) w liturgii wielkopiątkowej. Przeróbki treści wchodzą na płaszczyznę językową (zwłaszcza w sferze nazewnictwa), ale przejawiają się przede wszystkim na poziomie tekstu: jak wykazaliśmy, wersy i całe strofy są usuwane, ewentualnie zastępowane nowymi.

Także poetyka pieśni religijnych, a więc zastosowane środki artystyczne są dostosowywane do estetyki i gustu współczesnego człowieka. W Czechach jeszcze w XX wieku dominowała w tekstach

pieśni poetyka romantyczna, silnie oddziałująca na uczucia, przejmująco obrazowa, odznaczająca się między innymi zdrobnieniami. Nierzadko i dziś są to ulubione pieśni części wiernych, ale wielu je odzuwa jako sentymentalne, naiwne, miejscami nawet komiczne i nieprawdziwe. W kancjonale wydanym po soborze ta tradycyjna poetyka została wyraźnie stłumiona; na miejsce emocji stawia się neutralność, zamiast obrazowości – rzeczowość.

Jednym z wielu przykładów jest przeróbka pieśni za zmarłych. W starszej wersji powtarza się wyrażenie *dušičky* oznaczające dusze zmarłych, ale jest to też ustalone popularne określenie liturgicznego wspomnienia wiernych zmarłych, które przypada drugiego listopada (Dzień Zaduszny). Klasyk czeskiej literatury XIX wieku Jan Neruda użył tej nazwy w tytule prozy *Psáno o letošních dušičkách* ‘napisane podczas tegorocznych Zaduszek’. To zdrobnienie wyrażające pozytywne zabarwienie uczuciowe zostało w nowej wersji zastąpione neutralnym określeniem *duše*:

Odpočíňte v pokoji po boji,
věrné dušičky,
věčné slávy vyvolené dědičky.
Na prosby své božské matky
promiň jejich nedoplatky,
Kriste, pro svou drahou krev
odlož již svůj přísný hněv!
Na dušičky vzpomínejme,
z očistce jim pomáhejme,
budou na nás vzpomínat,
až my budem umírat.
(*Boží cesta* 1941, s. 120)

Odpočíňte v pokoji po boji,
duše věřící.
Vyslyš, Bože, hlas své církve prosící.
Na prosby své svaté matky
odpuť jejich nedostatky,
Kriste, pro svou drahou krev
zesnulým svou lásku zjev!
S vírou na ně vzpomínejme,

(Spocznijcie w pokoju po boju,
wiernie duszyczki,
wiecznej slávy wybrane dziedziczki.
Na prosby swej Boskiej Matki
przebacze ich nieodstatki,
Chryste, przez swą drogą krew
odłóż swój surowy gniew!
My duszyczki wspominajmy,
z czyścica jim pomagajmy,
będą wspominały nas,
kiedy śmierci przyjdzie czas.)

(Odpocznijcie w pokoju po boju,
dusze wiernie.
Uslysz, Boże, głos proszącego Kościoła.
Na prosby swej świętej matki
odpuśćcie ich nieodstatki,
Chryste, przez swą drogą krew
zmarłym ukaż miłość swą!
My ich z wiarą wspominajmy,

z očiště jim pomáhejme,
budou na nás vzpomínat,
až my budem umírat.
(Kancionál 1995, s. 665)

z čyštěca vyjść im pomagajmy,
będą wspomínały nas,
kiedy śmierci przyjdzie czas.)

Tekst jest zmieniony również w warstwie treściowej: różnica między *odlož již svůj přisný hněv* ‘odłóż swój surowy gniew’ a *zesnulým svou lásku zjev* ‘zmarłym ukaż miłość swą’ zawiera się we wspomnianych przesunięciach od negatywnego i groźnego ku *radości i nadziei* – mówiąc słowami soboru (zob. konstytucję soborową pod tytułem *Gaudium et spes*). Zmiany w poetyce pieśni religijnych są według nas zadaniem szczególnie trudnym i ryzykownym, nie powinien ich wprowadzać jedynie teolog czy filolog, ale raczej poeta czy człowiek o wysokich predyspozycjach stylistycznych.

Niezbyt częste, ale zato jaskrawe są przeróbki prozodii. Dotyczą przede wszystkim pieśni, które powstały w XV i XVI wieku. W starszej poezji czeskiej przeważał system sylabiczny (wers miał stałą ilość sylab bez względu na rozmieszczenie akcentów wyrazowych), w XIX wieku natomiast doszedł do głosu system sylabotoniczny (stała ilość sylab i ustalone rozmieszczenie akcentów), który zresztą i dziś lepiej odpowiada poczuciu rytmu rodzimych użytkowników czeszczyzny. Redaktorzy niektórych śpiewników kościelnych z XIX i XX wieku celowo sylabotonicznie ulepsiali wiersz starych pieśni, tak by akcenty tekstu pokrywały się z akcentami melodii (Vlčková 2006, s. 60–71). Do osiągnięcia tego nie wystarczy jednak zmiana szyku, często konieczne jest całkowite przeformułowanie wersów. Chodzi więc w zasadzie o zabieg podobny jak przy przekładzie obcojęzycznej poezji pisanej regularnym rymowanym wierszem.

Przeróbki prozodii ukażemy na pieśni z XVI wieku. Melodia jest w rytmie parzystym, a każda nieparzysta część taktu jest akcentowana, jednak akcenty wyrazowe (w języku czeskim w pozycji inicjalnej) bardzo często znajdują się w innych miejscach, współcześni wykonawcy mogą mieć wrażenie, że rytmizacja tekstu jest nienaturalna czy błędna. W cytowanym fragmencie zostały oznaczone sylaby, na które przypadają akcentowane, tzw. „mocne” części taktu:

/ Otče / náš, mi- / -lý pa- / -ne, dej / nám Du- / -cha sva- / -tého, /
/ prosí- / -me, ať / se sta- / -ne pro / Krista, / Syna / tvého / [...]
/ rač i / nám té- / -to chví- / -le té- / -hož Du- / -cha se- / -sláti, /
/ aby- / -chom te- / -be mi- / -le mo- / -hli v slo- / -vu po- / -znati. /
(Kancionál 1995, s. 652)

[Ojcie nasz, miły Panie, daj nam Ducha Świętego, | prosimy, niech się [to] stanie przez Chrystusa, Syna Twego | [...] racz i nam w tejże chwili zesłać tego Ducha, | byśmy Ciebie miło mogli poznać w słowie.]

Teraz przedstawimy przeróbkę tej pieśni z drugiej połowy XIX wieku; podkreślone sylaby mają już akcent muzyczny i językowy:

/ Otče / milý, / Pane / náš, slyš / doufa- / -jící / v tebe, /
/ k dětem, / k nimžto / láskou / pláš, dej / svého / Ducha / s nebe / [...]
/ tého / chvíle / také / nám rač / téhož / Ducha / dáti, /
/ ať nám / žádný / blud a / klam tvé / pravdy / neu - / -chvátí. /
(Boží cesta 1941, s. 602)

[Ojcie miły, Panie nasz, usłysz tobie ufających, | dzieciom, ku którym miłością gorejesz, daj swojego Ducha z nieba | [...] w tejże chwili także nam racz dać tego Ducha, | niechaj żaden błąd ni kłam nie odbierze prawdy twej.]

Niestety, obie wersje tekstu, starsza i nowsza, nie są treściowo i znaczeniowo całkiem ekwiwalentne; oto wada takich przeróbek. Jest godne uwagi, że do nowego kancjonału wydanego po soborze włączono starszy tekst tej pieśni w sylabicznej prozodii (zob. *Hymnorum thesaurus bohemicus*, <http://www.clavmon.cz/htb/vyhledIncip.asp>, szukany termin „Otče náš, milý Pane”), a nie jej ulepszoną wersję z XIX wieku (*Boží cesta* 1941, s. 602).

Konieczna, ale też bardzo problematyczna jest w pieśniach religijnych a d a p t a c j a j ę z y k a. Jej celem jest zastąpienie środków językowych odczuwanych w danym okresie jako przestarzałe, a także jednostek leksykalnych i konstrukcji składniowych, które są już niezrozumiałe lub mylące. Często takim przeróbkom podlega szyk oraz tzw. zdradliwe (wieloznaczne) słowa. Jako przykład przytoczmy tu do dziś popularną pieśń, którą na początku XIX wieku ułożył poeta czeskiego odrodzenia, ksiądz Boleslav Jablonský (1813–1881):

Pozdvihni se, duše, z prachu,
zaleť k rajsčým končinám!
S bázní, ale beze strachu
vejdi v nebes věčný chrám;
onť tam, jenž tě ostřihává
jako svojí zornice,
jenž tě pod svá křídla brává
jako plod svůj orlice.
(*Boží cesta* 1941, s. 47–48)

(Podźwignij się duszo z prochu,
wleć ku rajskej krainie!
Z bojaźnią, ale bez strachu
wejđz w wieczną niebios świątynię;
onź ci tam, który cię strzeże
jako swojej źrenicy,
który cię pod skrzydła bierze
jako pisklę u orlicy.)

W nowym brzmieniu należało zastąpić czasownik *ostřihává* ‚chroni‘, który obecnie w języku czeskim znaczy ‚strzyże nożyczkami (np. włosy)‘, a także zupełnie przestarzałe, już niezrozumiałe połączenie *onť tam, jenž...*, we współczesnym języku czeskim *tam je on, který...* ‚tam jest on, który...‘. Ale żeby zachować miarę wiersza i rym, trzeba było na nowo przeformułować całe cztery wersy:

Pozdvihni se, duše, z prachu,
zaleť k rajsčým končinám!
S bázní, ale beze strachu
vstup tam v lásky svatý chrám.
Vzleť, kde Bůh tvůj věčný sídlí,
blaži svaté, světice
a vše kryje lásky křídly
jako plod svůj orlice.
(*Kancionál* 1995, s. 420)

(Podźwignij się duszo z prochu,
wleć ku rajskej krainie!
Z bojaźnią, ale bez strachu
wejđz w miłości świątynię.
Wzbij się tam, gdzie Bóg przebywa
i gdzie w świątych szczęście tchnie,
skrzydłami miłości okrywa
jak orlica pisklę swe.)

Innowacje językowe są potrzebne w pieśniach z XIX wieku, których czeszczyzna jest dla współczesnych odbiorców przestarzała, tym bardziej zaś w tekstach z okresu od XIV do XVIII wieku. Przypomnijmy dwie najstarsze pieśni: *Hospodine, pomiluj ny* i *Svatý Václave* – obie są znane z czternastowiecznych rękopisów, ale powstały znacznie wcześniej. Ich dziewiętnastowieczne adaptacje pozbyły się oczywiście cech staroczeskiej fonetyki i fleksji, ale na płaszczyźnie leksykalnej nie były, bo nie mogły być, konsekwentne. Na przykład wers *Hospodine, pomiluj ny* nieznaczy nic innego niż ‚Pane, smiluj se nad nami‘ (= *Kyrie eleison*), ale tej zamiany nie dokonano. Z drugiej strony zastąpienie starego biernika *ny* ‚nas‘ w pieśni *Svatý Václave* spo-

wodowało likwidację rymu: *Prosiž za ny, za křestány* (*Kancionál* 1995, s. 602) – *Prosiž za nás, za křestány* (*Kancionál* 1995, s. 604) ‚Prośże za nas, chrześcijan‘. Do nowego posoborowego kancjonau włączono jednakże obie pieśni tak w brzmieniu staroczeskim z XIV wieku, jak i w poprawionych wersjach z XIX wieku; redakcja zapewne wzięła pod uwagę fakt, że obie pieśni mają dla narodu czeskiego wyjątkowe historyczne znaczenie (Škarka 1946, s. 27). Wynika z tego, że adaptacja języka pieśni nie powinna być wykonywana mechanicznie oraz że jakikolwiek puryzm jest tu szkodliwy.

Jeżeli pieśni nabożne mają być nadal śpiewane w zgromadzeniach wiernych, należy traktować je raczej jako żywe organizmy niż jako zabytki literatury. Podobnie jest z przekładami Biblii, których ma się używać podczas nabożeństw. Rozwój jest naturalnym procesem, a odnowa potrzebna, chodzi tylko o to, żeby przeprowadzano ją z wyczuciem oraz funkcjonalnie. Lingwistyka, dokładniej zaś filologia, powinna w tym mieć swój znaczący udział.

Tłum. Jarosław Malicki

Literatura

- Boží cesta. Písňe a modlitby katolického křestana*. Vyd. 4. Olomouc: Nakladatelství Velehrad, 1941.
- H u b á č e k J., 2004, *Variantnost církevních písni*. „Bohemistyka“ 4, č. 2, s. 81–87. *Hymnorum thesaurus bohemicus*. Online: <http://www.clavmon.cz/htb> [dostęp: 22. 2. 2021].
- Kancionál – společný zpěvník českých a moravských diecézí*, 1973. Vyd. 1. Praha: Ústřední církevní nakladatelství.
- Kancionál – společný zpěvník českých a moravských diecézí*, 1995. Vyd. 11. Praha: Zvon – české katolické nakladatelství.
- K u b e č k o v á M., 2018, *Textové úpravy písni v katolických kancionálech 19. a 20. století*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého. <https://library.upol.cz/arl-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=47280375623>.
- Š k a r k a A., 1946, *K novému vydání Českého kancionálu*. „Cyril“ 71, č. 3–4, s. 25–27.
- V l č k o v á H., 2006, *Jazyková a textová výstavba písni kancionálů 19. a 20. století*. Nепublikovaná diplomová práce. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého. Vedoucí diplomové práce Karel Komárek.